

**ЗНАЧЕННЯ КОМПЛЕКСНОЇ СУДОВОЇ ПСИХОЛОГО-ПСИХІАТРИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ
(КСПЕ) ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ**

Розглядається поняття комплексної судової психолого-психіатричної експертизи, про встановлення стану осудності, обмеженої чи неосудності, а також значення для встановлення суб'єкта злочину.

Ключові слова: комплексна судова психолого-психіатрична експертиза, експерт, осудність, обмежена осудність, спеціальні знання, експертний висновок.

Постановка проблеми. Проблема визначення суб'єкта злочину є дуже важливою в теоретичному та практичному застосуванні норм кримінального права, оскільки суб'єкт злочину є одним з елементів складу злочину як підстави кримінальної відповідальності. Без встановлення суб'єкта злочину не може бути виконане і одне з кримінально-процесуальних завдань, а саме: покарання винних і недопущення покарання невинних.

Ступінь наукової розробки проблеми. Дослідження даної теми торкалися у своїх творах багато відомих вчених, зокрема: Л. Алексєєва, Л. Казміренко, В. Коновалова, М. Костицький, М. Коченов, В. Кошинець, Й. Кудрявцев, В. Марчак, В. Нагасв, В. Нор, Т. Сахнова, О. Сітковська, М. Строгович, В. Шепітько, В. Шибіко, та ін., проте, це поняття є малодослідженим, внаслідок чого виникають багато спорів з приводу його теоретичних положень серед вчених та застосування серед практичних працівників.

Мета статті. У даному дослідженні ми спробуємо розкрити деякі проблеми суб'єкта злочину і його психології в кримінальному праві. Виявлення впливу психічного розладу на здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними може констатувати тільки експерт у своєму висновку, що є підставою для визнання судом такої особи суб'єктом злочину.

Виклад основного матеріалу. У спеціальній літературі експертом (від лат. *expertus* – досвідчений) визнається особа-фахівець із тієї або іншої спеціальної галузі знань у науці, техніці, мистецтві чи ремеслі, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями та якій за постановою слідчих органів, судді чи за ухвалою суду доручено провести експертизу з питань, що цікавлять дані органи, та за її результатами дати обґрунтований висновок, який має значення доказу по справі [11, с. 221].

Судова експертиза, або експертиза в кримінальному процесі, – це науково-практичне дослідження, процес пізнання, яке провадить експерт, і обґрунтування висновку відповідно до

встановленого законом порядку. У спеціальній літературі експертом називають особу, котра має спеціальні знання і залучається до кримінального процесу: для пізнання і дослідження об'єкта, яким цікавиться суд; для з'ясування і висвітлення поставлених перед ним питань; для обґрунтування стосовно цих питань висновку, який має значення доказу в справі. Загальні положення цих норм стосуються і судової психолого-психіатричної експертизи [11, с. 221].

Проведення судової експертизи – це засноване на спеціальних знаннях експерта дослідження вже зібраних у справі матеріалів для встановлення фактів, що не є очевидними. За її допомогою до вже зібраних у справі матеріалів додаються нові докази, для виявлення яких було потрібно застосування спеціальних знань у певній галузі.

Завдання, що ставляться перед експертизою, можуть належати до будь-якої галузі наукових і практичних знань, крім права: з'ясування правових питань входить у компетенцію слідчих органів, прокурора й суду. Відповідно до закону, висновок експерта для слідчих органів, прокурора й суду не є обов'язковим (ст. 75 КПК). Та оскільки у висновку викладаються фактичні дані, встановлені на основі спеціальних знань, незгода з ним слідчого, прокурора чи суду повинна бути вмотивованою. Оцінюючи висновок експерта, суд вивчає його і зіставляє з іншими доказами, визначає його обґрунтованість, повноту, доведеність, а також дотримання передбачених законом правил призначення і проведення експертизи. Ці правила утворюють самостійний правовий інститут, що регламентує діяльність експерта, особливості його статусу, правову природу висновків, що складаються ним, а також ставлення слідчого, прокурора, суду й інших осіб, які беруть участь у справі (підсудного, потерпілого тощо), до експерта і його висновку.

Організаційно-правові засади судово-експертної діяльності визначено Законом України від 25 лютого 1994 р. „Про судову експертизу„ (далі – Закон). Відповідно до ст. 7 цього За-

кону, судово-експертна діяльність в Україні здійснюється державними спеціалізованими установами та відомчими службами – інститутами судових експертиз Міністерства юстиції України (Київським, Харківським, Донецьким, Львівським та Одеським), що діють на підставі Інструкції про призначення і проведення судових експертиз, затвердженої наказом Міністра юстиції від 8 жовтня 1998 р. № 53/5, установами Міністерства охорони здоров'я (судово-медичні та судово-психіатричні експертизи), експертними службами Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України.

Названим законом передбачено також можливість здійснення судово-експертної діяльності на підприємницьких засадах: на підставі спеціального дозволу (ліцензії) та громадянами за разовими договорами. Видача ліцензій, а також атестація судових експертів із числа працівників підприємницьких структур і громадян здійснюються Мін'юстом і МОЗ відповідно до їх повноважень. Атестованій особі присвоюється кваліфікація судового експерта.

Судово-експертна діяльність здійснюється на принципах законності, незалежності, об'єктивності й повноти дослідження. Згідно зі ст. 9 Закону, органи дізнання, досудового слідства та суди зобов'язані доручати проведення експертиз переважно фахівцям, які мають кваліфікацію експерта.

Отже, судово-експертна діяльність повинна здійснюватися відповідними державними органами або під контролем держави. Її метою є забезпечення високого професійного рівня експертних досліджень і надання судам і слідчим органам неупереджених висновків експертів. Пріоритет у проведенні судових експертиз надається державним спеціалізованим установам і експертним службам. І тільки якщо в спеціалізованій установі або експертній службі немає експерта з відповідної галузі знань, проведення експертизи доручається представникові підприємницької структури чи громадянину-підприємцю, які мають кваліфікацію судового експерта. Так само має вирішуватися це питання, коли спеціалізована установа (експертна служба) з поважних причин не має можливості забезпечити експертне дослідження, особливо у випадках його невідкладного проведення.

Трапляються непоодинокі випадки, коли проведення експертизи пов'язане з використанням специфічних знань (наприклад, із патопсихології, психології, деяких галузей медицини, психосоматики тощо), проте не тільки в спеціалі-

зованих установах (експертних службах), а й серед підприємців немає експертів, які ними володіють. Саме тому в Законі передбачено можливість проведення експертизи громадянами, які не мають кваліфікації судового експерта. У такому разі необхідно укласти відповідний договір між громадянином-фахівцем і судом, який повинен упевнитися в тому, що громадянин володіє спеціальними знаннями з предмета експертизи і здатний виконати експертне дослідження.

Під спеціальними знаннями судового експерта належить розуміти не тільки загальне уявлення особи, але й її спеціальну експертну підготовку, досвід практичної роботи за відповідною спеціальністю, вміння використовувати всі необхідні засоби і методи для проведення дослідження.

Та які б спеціальні знання не застосовував експерт у ході дослідження, його висновок завжди повинен базуватися на наукових даних. У всіх випадках експерт обґрунтовує свої висновки достовірними і перевіреними науковими фактами, а не тими, котрі перебувають ще в стадії розробки, потребують перевірки чи є спірними.

Законодавець передбачив, що при наявності даних, які дають підстави вважати, що обвинувачений під час вчинення суспільно небезпечного діяння був у обмежено осудному стані, слідчий для визначення психічного стану обвинуваченого призначає судово-психіатричну експертизу [7, Ст. 204]. Автор не може погодитись із таким порядком встановлення обмеженої осудності.

Встановлення стану обмеженої осудності потребує вирішення кола питань психологічного змісту стосовно осіб з психічними аномаліями та виходить за межі компетенції судово-психіатричної експертизи, бо її предметом є питання діяльності осіб, індивідуально-психологічні особливості яких відповідають нормі (особливості сприйняття певних явищ у певних умовах, можливість адекватно їх оцінювати, особливості реагування на екстремальні ситуації).

Крім того, вирішення експертних питань психологічного змісту стосовно осіб із патологією психіки не може входити й у компетенцію судово-психіатричної експертизи як області використання медичних, а не психологічних знань. Тому наукове вирішення цих питань може бути забезпечено тільки розвитком і застосуванням межової галузі науки – патопсихології [10, с. 17]. Патопсихологія знаходиться на стику двох наук: психіатрії та психології. Тому доцільно призначати комплексну психолого-психіатричну експертизу, предметом дослідження якої „... зазвичай є дві групи питань: про психічне здоров'я особи (відповідь

на це дає експерт-психіатр) і про індивідуально-психологічні особливості підсудного (компетенція експерта-психолога)” [2, с. 9].

Комплексна судова психолого-психіатрична експертиза (далі – КСППЕ) має дуже важливе доказове значення в справах про вчинення злочину особами, які визнані судом обмежено осудними. Це зумовлюється тим, що тільки професійні психіатри та психологи досконало володіють спеціальними знаннями, за допомогою яких можна виявити в особи психічний розлад та його вплив на пізнавальну та емоційно-вольову сферу психіки особи під час вчинення нею злочину. І тільки КСППЕ може дати професійний висновок щодо зазначених питань [9, с. 261-265].

Ведучи мову про роль експертизи при визначенні обмеженої осудності, слід зазначити, що юридична практика потребує наукового обґрунтування під час вирішення питань психологічного змісту, які виникають у процесі судового розгляду кримінальних справ. Функції судово-психологічної експертизи, як вважають М. В. Костицький, М. М. Коченов, полягають у точній і об'єктивній оцінці багатоаспектних індивідуальних особливостей психічної діяльності психічно здорових обвинувачених. Загальним предметом судово-психологічної експертизи є психологічні особливості (властивості, стани, процеси) психічно здорової людини [5, с. 44; 6, с. 37].

Як доречно зазначає В. О. Коновалова, найбільш доцільним у цьому відношенні є призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи, що покликана вирішувати межові питання, що стосуються характеристики здорової психіки та такої, що викликає сумнів у своїй повноцінності. Дослідження, наприклад, ступеня інтелектуального розвитку в неповнолітніх, які страждають олігофренією в ступені дебільності, специфіки їхньої пізнавальної діяльності, здатності правильно сприймати й оцінювати явища та обставини навколишньої дійсності дозволяє зробити висновки, що нерідко спричиняють визначені юридичні наслідки. Це може бути звільнення від кримінальної відповідальності, виключення тих чи інших показань із бази даних свідків, встановлення обмови або самообмови, виявлення того, що характер тих чи інших проявів зумовлений фантастичними нашаруваннями або схильністю до навіювання [4, с. 112].

Слушно зауважують Ю. М. Антонян та С. В. Бородін, що виявлення того чи іншого розладу саме по собі не розкриває мотивів злочину й особливостей мотиваційного процесу. Тому завжди необхідно знаходити мотиви, але з урахуванням

психопатологічних особливостей особи. Іншими словами, недостатньо знати діагноз, а потрібно встановити, як вплинула психопатія чи інший розлад психіки на суб'єктивне формування злочинної поведінки. Тому так необхідне комплексне психолого-психіатричне дослідження конкретних осіб [1, с. 169-170].

Слід погодитися з думкою І. А. Кудрявцева, який предметом комплексної психолого-психіатричної експертизи визначає переважно „межову” психічну патологію, не виключаючи й психічної норми. Він цілком справедливо наголошує, що немає сенсу проводити декілька експертиз із метою дослідження одного й того ж предмета та встановлювати послідовність простих, а потім комплексних експертиз. Необхідно проводити єдину комплексну психолого-психіатричну експертизу, що зможе вирішити питання як патології, так і норми [8, с. 82-83].

Як вважає М. В. Костицький, відповідна експертиза повинна називатися патопсихологічною. Однак у зв'язку з недостатнім поки що розвитком цієї науки, дискусіями з приводу її самостійності й навіть існування як науки взагалі на практиці має місце проведення комплексних судових психолого-психіатричних експертиз, в яких беруть участь спеціалісти психології і психіатрії [5, с. 44].

КСППЕ – окремий напрямок наукової та експертної діяльності, який аналізується, методично забезпечується психіатрією, психологією та судовою експертологією і базується на положеннях чинного законодавства. Для встановлення наявного в особи психічного розладу, через який вона під час вчинення злочину не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії чи керувати ними, слід призначити та проводити зазначену експертизу. Для цього державою створена ціла система спеціальних установ, представлених: Українським науково-дослідним інститутом соціальної і судової психіатрії та наркології, на який Наказом Міністерства охорони здоров'я України покладено функції головної установи з проблем судової психіатрії та здійснення науково-методичного керівництва експертними комісіями України; спеціалізованими установами – Київським міським та Донецьким обласним центрами судово-психіатричної експертизи, де виконуються як амбулаторні, так і стаціонарні експертизи; підрозділами судово-психіатричної експертизи (амбулаторними та стаціонарними) в структурі психіатричних лікарень і психоневрологічних диспансерів, зокрема десятьма стаціонарними відділеннями для осіб, які утримуються

під вартою, та 27-ма амбулаторними судово-психіатричними експертними комісіями (з них 9 комісій є об'єднаними, амбулаторно-стаціонарними, 18 – тільки амбулаторними). Всі адміністративні території України забезпечені амбулаторними судово-психіатричними експертними комісіями, близько половини областей України мають відділення для проведення стаціонарної експертизи, які виконують функції міжобласних [3].

КСПШЕ може проводитись амбулаторно, стаціонарно, в судовому засіданні. Вона може бути первинною, додатковою й повторною. Первинною є експертиза, яка призначається у кримінальній справі з даних питань уперше. Додатковою є експертиза, яка призначається для вирішення окремих питань, які не були встановлені при первинній експертизі, а також у разі неповноти або недостатньої якості первинної експертизи, і проведення її доручається експертам у тому самому або іншому складі. Повторною є експертиза, яка призначається, якщо висновок первинної експертизи суперечить матеріалам справи, викликає сумніви щодо його правильності і визнаний органами дізнання, слідчим, прокурором, судом необґрунтованим. Призначення повторної експертизи повинно бути вмотивоване, а її проведення доручається іншому, більш кваліфікованому складу експертів.

Предметом КСПШЕ є встановлення в особи психічного розладу та визначення його впливу на можливість особи усвідомлювати свої дії та керувати ними під час вчинення злочину. Об'єктами КСПШЕ є підозрювані, обвинувачені та підсудні, стосовно яких у органів дізнання, слідства та суду виникли сумніви щодо їх осудності; матеріали кримінальної справи, медична документація, аудіовізуальні матеріали та інша інформація про психічний стан особи, щодо якої проводиться експертиза [9, с. 265-270].

КСПШЕ спрямована на вивчення змісту і структури індивідуальної свідомості та адекватної поведінки людей у процесі вчинення тих чи інших діянь або відображення явищ навколишнього середовища. За допомогою цієї експертизи можна отримати дані, що дозволяють зрозуміти і правильно оцінити особливості психічної діяльності та проявів людини, які мають значення для висновків правового характеру. Зокрема, висновок КСПШЕ є однією з основних підстав для визнання судом особи обмежено осудною та застосування щодо неї примусових заходів медичного характеру.

Висновки. Отже, КСПШЕ – окремий напрямок наукової й експертної діяльності, що є складовою психіатрії, психології та судової ек-

пертології та базується на положеннях чинного законодавства. Для встановлення наявного в особи психічного розладу, через який вона під час вчинення злочину не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії чи керувати ними, можна призначити та провести зазначену експертизу. Висновок КСПШЕ є самостійним доказом у кримінальному процесі, за допомогою якого особу можна визнати суб'єктом злочину. Саме від результатів експертизи залежать характер і зміст прийнятого судом рішення про визнання особи обмежено осудною, призначення у зв'язку з цим відповідного покарання, примусових заходів медичного характеру.

Список літератури

1. Антонян Ю. М. Преступность и психические аномалии / Ю. М. Антонян, С. В. Бородин. – М. : Наука, 1987. – 205 с.
2. Богомягков Ю. С. К вопросу об ограниченной вменяемости в теории советского уголовного права / Ю. С. Богомягков // Эффективность борьбы с преступностью и совершенствование законодательства в свете Конституции СССР. – Уфа, 1980. – С. 9-10.
3. Лейко В. Р. Судово-психіатрична експертиза в Україні: основні тенденції розвитку / В. Р. Лейко // Архів психіатрії. – 2005. – № 1-4 (44-47). – С. 172-174.
4. Коновалова В. О. Правова психологія : навч. посібник / В. О. Коновалова. – Х. : Основа, 1996. – 184 с.
5. Костицкий М. В. Судебно-психологическая экспертиза / М. В. Костицкий. – Львов : Вища шк., 1987. – 141 с.
6. Коченов М. М. Введение в судебно-психологическую экспертизу / М. М. Коченов. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – 117 с.
7. Кримінально-процесуальний кодекс України: офіційне видання. – К.: Ін Юре, 2004. – 272 с.
8. Кудрявцев И. А. Судебная психолого-психиатрическая экспертиза / И. А. Кудрявцев. – М. : Юрид. лит., 1988. – 224 с.
9. Марчак В. Я. Обмежена осудність: психолого-правовий зміст : Монографія / В.Я. Марчак. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 400 с.
10. Приходько Т. М. Проблеми зменшеної осудності у кримінальному праві / Т. М. Приходько. – Одеса : Маяк, 1998. – 56 с.
11. Юридичний словник / укладачі: І. П. Бутко, Р. І. Гринчук; за ред. Б. М. Бабія, Ф. Г. Бур-

чака, В. М. Корецького, В. В. Цветкова. – вид. 2-ге радянської енциклопедії, 1983. – 871 с. переробл. і доп. – К. : Головна редакція української

Стаття надійшла до редколегії 6 березня 2012 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" членом редколегії В.Я. Марчаком.

L.R. Shuvalskaya

The value of sanity a comprehensive forensic psychological and psychiatric review (KSPPE) to establish the perpetrator

Summary

The article reveals the concept of comprehensive judicial psychological and psychiatric examination to establish the state of , insanity or limited, and the value for establishment of the perpetrator.

Keywords: comprehensive forensic psychological and psychiatric examination, the expert, sanity, limited sanity, expertise, expert's conclusion.

Л.Р. Шувальская

Значение комплексной судебной психолого-психиатрической экспертизы (КСППЭ) для установления субъекта преступления

Аннотация

Раскрывается понятие комплексной судебной психолого-психиатрической экспертизы, об установлении состояния вменяемости, ограниченной или невменяемости, а также значение для установления субъекта преступления.

Ключевые слова: комплексная судебная психолого-психиатрическая экспертиза, эксперт, вменяемость, ограниченная вменяемость, специальные знания, экспертное заключение.